

UNICORNIS

Apotekarsocietetens sektion för farmaci- och läkemedelshistoria

Nummer 3 Anno 2021

Bildkällor – Flaskorna Björn Lindete

Anden i flaskan – Rindö arsenikvatten

Vatten ...

Det sista numret av Unicornis för i år handlar mycket om vatten. Från vatten som strömmar in i Apotekarsocieteten lokaler och orsakar stor förödelse till vatten med arsenik.

Annika Wickman ger en målade och lite skrämmande bild av vad som mötte henne i Apotekarsocieteten bibliotek en morgon när hon kom till jobbet.

Och Björn Lindeke gjorde av en slump en upptäckt som ledde till att han fördjupade sig i arsenikvatten och som lett till en intressant exposé över dess historia.

Alkoholhaltigt vatten var en viktig beståndsdel i Nybo-Kalles arsenal för att bota diverse krämpor i trakterna av Nyhammar. Ola Flink har ställt samman berättelsen om den kloka gubben.

Vad man trott om epilepsi genom tiderna och hur man har försökt bota epilepsi är temat för den artikel som Anders Cronlund sammanställt.

Det blir sammantaget mycken intressant läsning även i detta nummer av Unicornis. Hösten har gjort entré och som det ser ut nu påbörjar pandemin sin sorti. Låt oss hoppas på att de lättnader som nu införs inte får något bakslag och att vi kan se fram emot att få ses IRL, som man säger, dvs att vi kan återgå till fysiska möten och diskussioner.

Ta vara på de vackra höstdagarna!

Thony Björk
Redaktör

thony.bjork@apotekarsocieteten.se

Unicornis

utges av Sektionen för
farmaci- och läkemedelshistoria
Box 1136, 111 81 Stockholm

Redaktionskommitté:

Thony Björk, redaktör, thony.bjork@apotekarsocieteten.se

Ola Flink, flink.ola@gmail.com

Anders Cronlund

Susanne Henriksson, layout

Innehåll

Vatten ...	2
På gång i sektionen	2
Biblioteket vattenskadat	3
Äldre tiders behandlingar av epilepsi	4
Anden i flaskan	5
Apoteket Svanen i Lund – en uppdatering	10
Karl Persson/Karl Pettersson alias helbrägdagöraren	
Nybo-Kalle 1863 – 1915	11

 Apotekarsocieteten

© Apotekarsocieteten Sektion för farmaci- och läkemedelshistoria

På gång i sektionen

Den hemska nyheten att vi har haft översvämning i biblioteket kommenteras av Annika Wickman separat. Personligen är jag chockad över att det har hänt tidigare. Inte bara en gång utan två. Jag hoppas att vi kan både säkerställa att vi kan minimera skadorna så långt det är möjligt och att vi kan ta ansvar för fastigheten på ett sådant sätt att det inte händer igen.

Jag har just varit i Lund och kan rapportera att Apoteket AB kommer att påbörja renoveringen av apoteket Svanen i Lund nu i början av november på ett förtjänstfullt sätt. Ambitionen är att apoteket kan hållas öppet under renoveringen som förhoppningsvis är färdig i början av december. Johanna Wickman har lovat att bevaka detta så vi kan återkomma med en rapport i nästa nummer. Det är helt fantastiskt att vi nu kan få detta kulturapotek renoverat i stället för att stängas som planen var för drygt 2 år sedan. Det visar hur viktigt det är att engagera sig så att våra få kulturapotek finns kvar för framtida generationer. Om ni har förslag på hur vi kan påverka Apoteket AB och dess ägare, dvs staten, så att dessa apotek inte behöver visa samma avkastningskrav som övriga så kan vi känna oss något tryggare, så hör av er till undertecknad. Några garantier för framtiden ges inte. Vi måste fortsatt bevaka utvecklingen så att vi kan påverka framtiden men bäst gör vi det genom att handla och hämta ut recept på dessa apotek.

Den fortsatta renoveringen av muséet pågår som ni kan läsa om i Annika Wickmans artikel.

Jag har även ett boktips. Den otroligt fascinerande boken om litium som förebyggande läkemedel mot mani och depression heter "Lithium: A doctor, a drug and a breakthrough" och är skriven av Walter A. Brown 2019. Den berättar hur en liten jon kan förändra världen för många kroniskt sjuka. Historien utspelar sig i slutet av 1940-talet och fram till tidigt 1970-tal parallellt med läkemedelsindustrins utveckling av fentiaziner som t.ex. klorpromazin. Läkemedelsindustrin och forskarsamhället var mer intresserat av organiska molekyler och hade det inte varit för en australiensare utan forskningskompetens vid namn John Cade så hade detta aldrig hänt. Att det tog drygt 20 år innan litium blev globalt accepterat och rekommenderat visar hur lång tid det tog att övertyga forskare och myndigheter om nyttan även om det terapeutiska fönstret var smalt och monitorering av plasmanivåer gjorde behandlingen möjlig. Jag tror inte att detta hade varit möjligt idag.

Slutligen hoppas jag att ni alla får en fin höst och att vi kan ses igen nu när restriktionerna hävs och förhoppningsvis fortsätter att vara hävda.

Nils-Otto Ahnfelt
ordförande

Sektionen för Farmaci- och läkemedelshistoria

Utgivningsplan Unicornis år 2022

Nr	Manusstopp	Utgivning
1	15 februari	mars
2	15 maj	juni
3	15 september	oktober

Biblioteket vattenskadat

Måndagen den 13 september inledde jag arbetet vid sjutiden, eftersom jag skulle ta emot flyttgubbar i museet. Planen var att fortsätta arbetet med att evakuera museet inför den förestående renoveringen av fastigheten.

Ett av dagens första mejl skrev jag redan på en tunnelbaneperrong, på väg till jobbet. Jag skickade det till Dan Jibreus, som arbetar med Apotekarsocietetens bibliotek en dag i månaden. Dan hade meddelat att han skulle arbeta torsdagen samma vecka och jag välkomnade honom i mitt mejl.

Tretton minuter senare stod jag i biblioteket och skrev dagens mejl nummer två. Det gick till APS:s ekonomiansvarige Lars Bennbom och vaktmästaren Erik Engardt. Med ett utropstecken skrev jag "Vattenläcka!" och skickade med en bild på en pöl på golvet.

Sex minuter senare hade jag insett att även böcker var blöta och dagens andra mejl till Dan gick i väg. Kunde jag och de flyttgubbar som skulle flyttat i museet under dagen i stället flytta ut blöta böcker? Med i mejlet fick han en bild på en pöl framför några böcker.

Flyttgubbarna kom och jag förklarade situationen. De fick fylla biblioteket med bord där vi kunde lägga blöta böcker. Silkespapper ämnat för museiverksamheten rullades ut på borden.

Under de kommande timmarna ringde jag över trettio telefonsamtal. För att veta om och hur vi kunde röra böckerna behövde jag tala med Sveriges skickligaste papperskonservatorer. Även Hjalmar Fors på Hagströmerbiblioteket fick ett tidigt samtal. Alla var överens om att vi under dagen måste lyckas frysa in alla blöta böcker, för att förhindra mögelangrepp. När Lars kom till jobbet fick han i uppdrag att hyra en fryscontainer, eller som det blev, boka en transport till en stor frys-hall där vi kunde placera pallar med böcker i flyttkartonger.

VID ELVATIDEN HADE jag fått tag på mina före detta kollegor på Kungliga biblioteket och de skickade över sina "attgöra-listor", ämnade för katastrofsituationer. Jag fick också en fantastisk nyhet. Chefen för avdelningen för bevarande på Kungliga biblioteket hade beslutat att samtliga konservatorer skulle komma till oss och arbeta under dagen. Hon skulle också buda över material, såsom de fryspåsar som de blöta böckerna behövde placeras i. Deras insats hos oss såg de som en övning i katastrofhantering.

Dan anlände och fick omedelbart kontrollera att de torra böckerna från den blöta väggen packades på ett korrekt sätt. Därefter satte sig Dan och jag och gick igenom biblioteksdata-basen för att generera förteckningar över de skadade böckerna.

Det gick alltmer upp för oss hur stora skadorna var. Vissa hyllmetrar var så blöta att böckerna svällt upp, klistrat ihop och var nära att spränga hyllan. Här fick Dan avgöra vilken bok som hade minst värde och som därmed kunde dras ut först, för att lätta på trycket på hyllan och göra det möjligt att få loss de andra. Drog man lätt med fingret över de böcker vi ännu inte plockat ut från den högra biblioteksväggen kände man att många av dem i den nedre sektionen var blöta som vattenfyllda tvättsvampar.

Tillsammans med vår nye VD Robert Kronqvist mötte vi styrkan från Kungliga biblioteket. Därefter inleddes en febril aktivitet. Konservatorerna inspekterade och värderade gra-

den av fukt och eventuellt mögelangrepp på samtliga böcker. De kategoriserade skadorna och vägledde ett gäng från APS:s kansli som ställde upp som packhjälp. Flyttgubbarna fick åka i väg och hämta fler kartonger.

I timmar packade alla och framåt kvällen var vi rätt hålogda. Lastbilen anlände och personal från APS lastade de 48 flyttkartongerna som skulle till frysen. Kvar i biblioteket stod då ett hav av uppställda, nästan torra böcker och surrande fläktar.

Mot slutet av veckan fick vi packa ned allt som stod kvar utmed den högra väggen, eftersom hyllsektionerna behöver lossas när fuktskadan bakom hyllorna ska inspekteras. Sedan återstår ett digert arbete med kontrollerad upptining i samarbete med papperskonservatorer. Bäst för böckerna skulle vara om de fick torka i vakuumsfrys, men ännu är inga beslut om processen tagna. Den tillfälliga frysen de nu är förvarade i ger oss tid att planera det fortsatta arbetet med återställandet.

Annika Wickman

Addenda

Jag var mitt uppe i trädgårdsarbete hemma i Uppsala när Annika ringde upp mig och berättade om förödelsten i biblioteket. Så hastigt men inte lustigt hade jag fått av arbetshandskarna och befann mig på tåget mot Stockholm. Väl på plats gjorde jag den blygsamma insats jag kunde – Annika hade ju gjort i princip allt redan! Och när "insatsstyrkan" från Kungliga biblioteket anlände en stund efter lunchtid var det väldigt skönt att lämna över ansvaret i deras professionella händer. Annikas text beskriver väldigt tydligt måndagens händelseförlopp.

Mycket värdefullt material har blivit skadat, men det kunde ha varit mycket värre om inte Annika handlat så snabbt. De allra mest ekonomiskt värdefulla böckerna finns deponerade på Hagströmerbiblioteket, men jag kunde nu tydligt se att mycket av det som finns kvar i Apotekarsocietetens bibliotek är mycket värdefullt. Där finns exempelvis en mängd farmakopéer som är flera hundra år gamla och kan värderas till ibland 3-4 000 kronor styck. Men böckernas värde kan inte bara graderas utifrån pengar – det kulturella och idéhistoriska kapitalet är oersättligt! Biblioteket och museet är Apotekarsocietetens historiska hjärta och hjärna.

Dan Jibréus

Äldre tiders behandlingar av epilepsi

Vad trodde man epilepsi orsakades av och hur kunde man kurera den på bästa sätt? Anders Cronlund reder ut behandling av epilepsi ur ett historiskt perspektiv. Från slem i hjärnan till urladdningar i hjärnbarken, från blod från mördare till fenemal.

Antika behandlingar av epilepsi utgjordes av böner, besvärjelser, levnadsråd (dieter) och läkeörter. Medeltiden förlitade sig på blod från avrättade mördare och soldater, trepanering, brännmärkning (kauterisation), medicinalväxter, åderlåtning och laxering. Sedan sjukdomen lokaliserats till hjärnan antogs den orsakas av för mycket slem i denna, vilket motiverade åderlåtning och laxering. I *Botanologia*, föreläsningar vid Uppsala universitet i botanik från mitten av 1600-talet, anges ett 30-tal svenska växter verksamma mot sjukdomen bland annat åbrodd, dagglåpa, kamomill och gråbo – invärtes eller utvärtes.

I *Pharmacopoea Holmiensis* från 1686 fanns receptet, *Pulvis epilepticus Marchionis*, mot epilepsi med ekmistel, enhörningshorn, elfenben, korall, pärlor, blodguld, pionrot samt älgklövar. Man trodde att älgar led av epilepsi och att klövarna därför enligt signaturläran hjälpte mot sjukdomen. I den första svenska riksfarmakopén 1775 var receptet borttaget.

I Linnés *Materia medica* från 1749 anges följande droger verksamma mot fallandesoten, denna heliga herkuliska sjukdom: valeriana, kolokvint, mistel, pion (rot och frön), samt rödmyra, *Anagalis arvensis*. Den senare var The Scarlet Pimpernell's emblem – inte nejlikan som många tror. I en avhandling under Linnés presidium 1759, Ambrosiska läkemedel, återkommer respondenten till Linnés rekommendationer och anger även kinabark, hjorthornsolja (*Oleum animale Dippeii*), björngalla, ambra och mysk. Den senare kunde intas per os eller som lavemang.

De första framgångarna

De första medicinska framgångarna vid epilepsi kom under andra halvan av 1800-talet. Banbrytande var den engelske neurologen John Hughlings Jackson, som 1863 var den förste att förklara anfallens koppling till urladdningar i hjärnbarken. Hans kollega Sir David Ferrier gjorde samtidigt experiment med apor vars elektrodförsedda hjärnor fick extremiteter att reagera. Trots dessa upptäckter återfinns i K. Medicinalstyrelsens cirkulär 28 december 1891 sjukdomen inplacerad under rubriken Sjukdomar med obestämd lokalisering.

I och med den tyska kemiindustrins framväxt kom mängder av medicinskt verksamma substanser fram. Ett stort antal sömnmedel upptäcktes och användes mot epilepsi. Kloralhydrat – knockdroppar – och Sulfonal är två exempel använda i lägre doser. Kloralhydrat upptas redan 1893 i apotekare A. W. Holmgrens *Om de officinella och om de nyare*

läkemedlen. Läkemedlet fanns kvar i FASS till 1994 som det lugnande medlet Anisopal. Efter bruket av sömnmedel togs ett medicinskt kliv framåt i och med introduktionen av bromsalter – kalium, natrium, strontium, ammonium och etylenbromid (för inhalation). De visade sig nämligen, till skillnad från sömnmedlen, att ha antikonvulsiva egenskaper. De ersattes i sin tur vid förra sekelskiftet av barbiturater, bland annat av fenobarbital (fenemal), som saknade bromsalternas förslöande biverkan. Den senare har dock inte kommit med i Israels Hedenius (far till filosofen Ingmar Hedenius) *Terapeutiskt Vademecum* från 1904, som i stället vid sidan av bromsalter tar upp atropinpiller, zink, nitroglycerin, cannabis och amylnitrat. Jakten på nya läkemedel mot sjukdomen innebar många skott från höften. 1938 rapporterades t.ex. i *Brittish Medical Journal* om en person som blivit helt frisk av prontosil, en sulfonamid som Gerhard Dogmagk 1932 visat vara effektiv mot streptokocker. Även rena humbugmediciner mot epilepsi förekom, som hackad valeriana blandad med jord.

Fenytoin – banbrytande men inte allenaordande

Under mellankrigstiden introducerades ett banbrytande läkemedel, fenytoin (= fenantoin, 5,5 difenylhydantoin), som sakta blev standard. Det hade syntetiserats i Tyskland 1908. På 1950-talet dominerades läkemedelsbehandlingen av barbiturater, hydantoin- (Epanutin) och oxazolidinderivat (Tridione). Professorn och överläkaren Malte Ljungdal, som under perioden tidigt 1900-tal var redaktör för respektive medverkade i flertalet betydande läkemedelsförteckningar och farmakopéer, nämner i sin 1953 utgivna *Recepthandbok* fenemal och fenytoin, med vidsträckt användning vid epilepsi. Under senare delen av 1900-talet gick utvecklingen snabbt och över ca 20 nya läkemedel kom på marknaden. De karaktäriserades främst av färre biverkningar och bättre anpassade till olika anfallsformer. Fenemal är dock än idag, på grund av sitt låga pris, världens mest använda antiepileptikum.

Anders Cronlund

Anden i flaskan

Arsenik i vatten har en intressant historia. En flaska märkt Rindö arsenikvatten väckte intresse hos Björn Lindeke. Här redovisar han intressanta fakta om hur arseniktrioxid använts från 1700-talet fram till idag då det bl a används för behandling av cancer.

Arsenik-vatten

Vid ett besök i Karlstad sommaren 2019, upptäckte jag en präglad glasflaska, med delvis bevarad etikett, i en vrå i lokaler som tidigare härbärgerat Karlstads Mekaniska Verkstäder, men som i dag är besjälade av etablissemangen Nöjesfabriken. Flaskglasets prägling och etiketten upplyste om att den en gång innehållit Rindö arsenikvatten. Ronneby arsenikvatten kände jag väl till, men inte ett *ditto* knutet till Rindöbaden.

Vid sidan av präglingens information om ett arsenikvatten, avslöjade flaskans kvarvarande etikettfragment ett och annat. Det gamla badhotellet på Rindön utanför Vaxholm fanns avbildad på den söndriga etiketten (Fig. 1). Vidare granskning avslöjar att vattnet innehållit en konstant arsenikhalt samt att ingående järn förekommit som karbonat. Under rubriken Kontrollant, kan man urskilja namnen Professor A. Mörner och vidare Th. Delphin. Etiketten informerar vidare om att vattnet fanns till försäljning på samtliga apotek och att generalagenten var Instruktionsapoteket Nordstjernen. Nyfikenheten var väckt. Här fanns anledning att titta vidare i arkiven. Detta kunde ske digitalt – Corona-säkert - och här har jag haft stor hjälp av Svenska Dagbladets digitala arkiv.

Vid sidan av Ronneby-vattnet finns Rindö arsenikvatten faktiskt omnämnt i Nordisk Familjebok.¹ Mineralvattnen som såldes i Sverige kring förra sekelskiftet kunde vara naturligt förekommande, halvartificiella eller artificiella. Sverige är rikt på järnhaltiga vattenkällor t ex. Medevi, Porla, Ramlösa, Ronneby, Sättra m fl. Några svaga jod- och saltvattenkällor finns också, och under en period skulle en marknad

komma att etableras även för radioaktiva mineralvatten ur Sveriges urgrund. Däremot saknar vi naturliga hälsovatten – som de vid tiden eftertraktade och importerade italienska Roncegno- och Levico-vattnen, från källor i Sydtyrolen – vilka även innehåller arsenik

Vattensammansättningar och vattenanalyser

Under 1800-talets senare hälft kulminerade brunnsdrikingen i Sverige. Redan hundra år tidigare uppgavs antalet surbrunnar till omkring trehundra. Trots mångfalden av källor och senare vattenfabriker var det ofta klen beställt med det vatten som användes – humbug och kvacksalveri har dessutom alltid förekommit. För marknadsföring och lyckad försäljning av mineralvattnen var analys och en bekräftelse av vattnets kvalitet av stor betydelse. Välbekant för de flesta är väl den alltjämt förekommande "gubben" – Döbelius - på Ramlösaflaskans etikett. Johan Jacob Döbelius (1674 – 1743) som under tidigt 1700-tal var provinsialläkare i Skåne, lät undersöka Ramlösavattnet och kunde fastslå dess goda egenskaper redan under 1700-talets första år. Från sin vistelse i Bender utnämnde Karl XII år 1710 Döbelius till professor i medicin vid Lunds universitet.²

Ronneby brunn hade sina kontrollanter, t ex rättskemisten Professor Valter Lindberger (1859 – 1929) som kunde välsigna Ronnebyvattnen. I marknadsföringen för Ronneby arsenikvatten hävdades fördelen med ett speciellt järninnehåll i det halvartificiella vattnet.³ De naturliga hälsovatten från Ronneby finns i källor vars järn föreligger som sulfat såväl som karbonat.

Fig. 1. Flaska präglad Rindö Arsenikvatten vars etikett visar en bild av Rindöbadens societetsbyggnad (Bildkälla B. Lindeke).

Fig.2. Källvikens badanstalt med Brunnsalong och Restaurang (Bildkälla Föreningen Rindöborna).

”med användande af vatten från Berzelii källa [vid Ronneby Brunn] framställs ett arsenikhaltigt järnvatten med en **fullt konstant arsenikhalt** och ett **lämpligt förhållande mellan arsenik och järn**, men i öfrigt med ungefär samma karaktär som de nämnda tyrolska järnvattenen.”

De italienska järnvattenen, som blev så populära kring sekelskiftet 1900, innehåller dessutom naturligt arsenik men även koppar.⁴

Då marknaden för hälsovatten – naturliga och artificiella – var upphäussad kring förra sekelskiftet kunde en genomgång av den officiella berättelsen från Allmänna konst- och industriutställningen i Stockholm 1897 kanske ge viss information om ”vattenmarknaden”. Mycket riktigt, här förevisade både Apotekarnes Mineralvattens Aktiebolag – grundat 1875 – och Apoteket Nordstjernans monstrar med sina vattensortiment. Även Ronneby hälsobrunns aktiebolag fanns representerat och man exponerade sin nyhet, *ett halvartificiellt vatten – Ronneby-vatten försatt med arsenik*. Man marknadsförde sålunda ett svenskt naturligt järnvatten som var berikat med arsenik.

Något Rindö arsenik-vatten fanns nu inte med på 1897 års utställning, men såväl den på flasketiketten nämnda generalagenten – Instruktionsapoteket Nordstjernan – som vattenkontrollanten, professor Mörner berättas det om.⁵

”Sådana [nya vattenfabriker] af förträfflig beskaffenhet inrättade äro i första rummet Instruktionsapoteket Nordstjernans mineralvattenfabrik med vatten af hög kvalitet, och tillverkningen intill år 1890 ställd under professor F. L. Ekmans kontroll. Efter hans död har professorn greve K. A. Mörner ombesörjt denna kontroll, hvars noggrannhet bäst bedömes af antalet uttagna vattenprof, som exempelvis under 1896 uppgått till 105, och hvarå ej mindre än 403 detalj-bestämningar utförts, hvarför kontrollanten vitsordar, all tillverkningen af artificiella mineralvatten vid apoteket Nordstjernan fortfarande blifvit skött med omsorg och insigt.”

Flaskor med Rindö arsenik-vatten skall dyka upp, men först några år efter Stockholmsutställningen.

Rindö arsenik-vatten – en ny konkurrent bland mineralvatten

Stockholms skärgård uppvisar en påtaglig geologisk bredd vad gäller mineralförekomster. Järn har man funnit lite här och där och på Rindö invid Vaxholm finns sedan länge kända källådror med järnhaltigt vatten. Ägaren till fastigheten Källviken på Rindö, G. L. Högborg, lät i början av 1880-talet undersöka vattnet i sina källor vid vad som kom att bli Rindöbaden. De kemiska analyserna utfördes under ledning av professor August Almén vid Uppsala universitet och resultatet presenterades i Hygiea⁶. Utfallet var gott: ”då Rindö källor med afseende på jernhalten intaga främsta platsen av hittills kända vanliga jernkällor.” På fastigheten Källviken fann man sammantaget fyra källor med vatten av hög järnhalt. Källorna rustades upp och försågs med brunnsbusar” (Fig.

Fig 3. Etikett från Rindö Arsenik-Järnvattenflaska perioden efter 1905 (Bildkälla Föreningen Rindöborna).

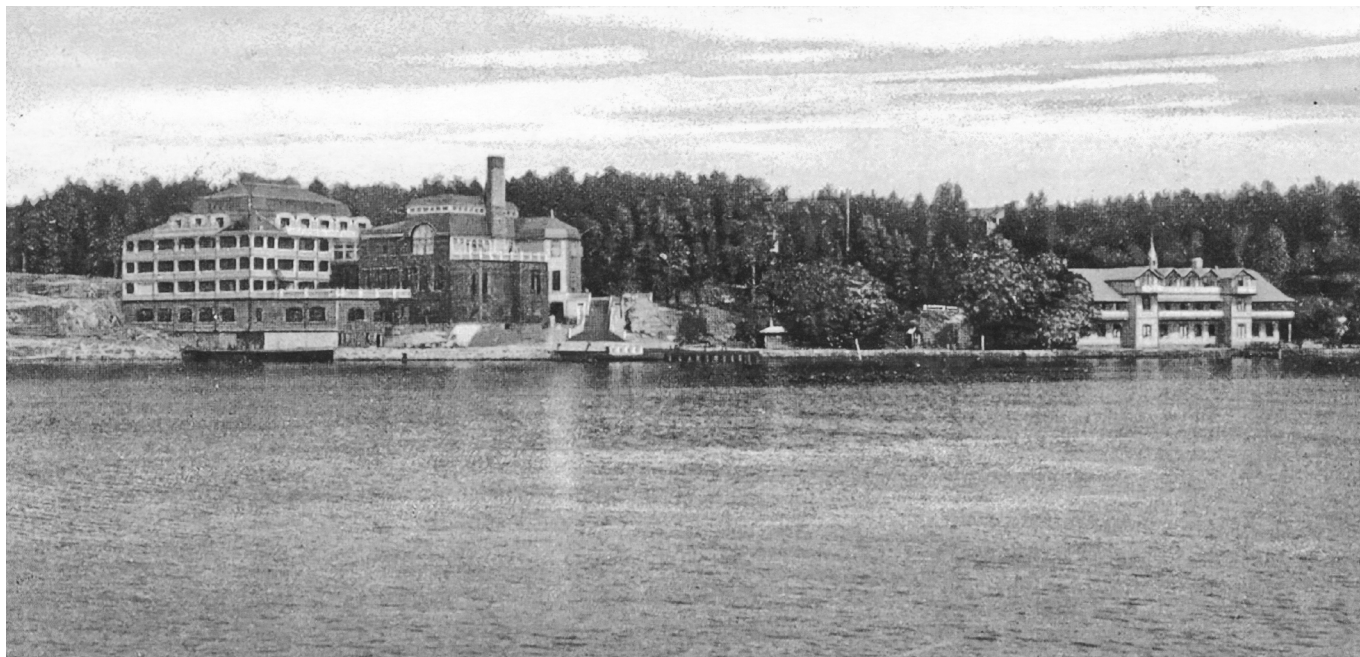

Fig. 4. Rindöbaden. Hotell, restaurant- och societetsbyggnad till vänster och första restauranten till höger (Bildkälla Föreningen Rindöborna).

2 & 5). Kurbad låg i tiden och baserat på analysresultaten bestämde sig Högberg för att projektera och uppföra vad som kom att bli en stor kuranläggning (Fig 4). Tidigt år 1885 inbjöds till aktieteckning för inköp av källorna och deras vidare utveckling.⁷

Under 1890-talets senare del gjordes provsatser av Rindö järnvatten, försatt med kolsyra. Dessa användes på några Stockholmssjukhus med "bästa resultat" och det kolsyrade vattnet ansågs klart att föras ut i handeln.⁸ Förutom den tillsatta kolsyran, påtalades vattnet "ha tolv gånger starkare järnhalt än Porlavattnet och en betydande halt af magnesium, som var enastående i något känt järnvatten". Samtidigt lanserade man ett järnfritt Rindö källvatten att marknadsföras under namnet *Rindönalis*.⁹ Inför sekelskiftet skulle man nu också bli redo att ta upp konkurrensen avseende ett järnarsenik-vatten, vilket framgår av ett medicinalstyrelseprotokoll från 1899-01-13 där man enligt § 12, önskade ett;

"Utlåtande angående av Notarien J. L. Hedén såsom ägare till Rindö, brunn bad och sanatorium gjord ansökan, om tillstånd att därstädes för försäljning utslutande, till apoteken samt för export få tillverka kolsyrat Rindö järn - arsenik - vatten, Ärendet remitterades till Apotekarsocietetens direktions för yttrande [Diar. N:o. 172]."¹⁰

Den 3 november 1899 erhöll man så kunglig koncession på ett vatten, som fick innehålla fem centigram arseniksyrlighet (As_2O_3) per liter naturligt Rindö järn-karbonatvatten (FeO_3CO_2). Hedén fick också rätt "att till utlandet utföra sådant järnvatten". Samtidigt fick "tyvärr" också Porla tillstånd att tillverka ett Porla järn-arsenik-vatten och Ronneby brunn fick sitt tidigare tillstånd förnyat.¹¹ Det fanns plötsligt tre svenska mineralvatten, med naturligt järninnehåll, men med tillsatts av arsenik. I marknadsföringen hävdades [naturligtvis] att de halvartificiella arsenikvattnen var överlägsna de naturliga *Roncegno*- och *Levico*-vattnen. En nackdel som man såg hos de senare, alltigenom naturliga vatten, var att arse-

Rindö Brunn

belägen 8 minuters sjöväg från Vaxholm, öppnas den 6 juni. Dess källor 3 till antalet af olika styrka. Detta starka järnvatten är tillika mildt och lösande i anseende till den betydliga halt af magnesia som ingår i dess beståndsdelar. Under de föregående åren har detta vatten med framstående kurativ verkan användts mot: magsår, kronisk förstoppning, mag- och tarmkattarrher, menstruations-rubbningar, nervositet, bleksot och blodbrist, svaghet, svindel, njurlidande samt ägghvittsjuka från hvilken sjukdom deraf lidande personer blifvit fullt återställda. Läkarvården bestrides af Herr. D:r E. Södergren, som besvarar medicinska förfrågningar. Adress: Vaxholm. Om rum m. m. meddelas af G. L. Högberg, Vaxholm, Källviken. God restaurant. Möblerade rum för familier samt enskilda rum med sängkläder finnas. Ångbåtskommunikationer med Vaxholm och huvudstaden samt direkt med huvudstaden till och från Källviken.

SvD 1887-05-09 Rindö Brunn, s.4

Fig. 5. Tidig annonstext för Rindö Brunn i Svenska Dagbladet.

nikhalten varierade och vidare att förhållandet järn/arsenik var mindre gynnsamt – [?] men för vad framgick inte. Rindö brunn och sanatorium kunde nu presenteras vid världsutställningen i Paris 1900, där också prover på bolagets olika hälsovatten fanns tillgängliga.¹²

Våren 1904 överfördes notarie Hedéns rätt att bereda Rindö arsenik-vatten på AB Rindöbaden.¹³ Som föreståndare för tillverkningen fungerade apotekaren Theodor Delphin (jmf. flaskbilden). Enligt Medicinalstyrelsens beslut fick ett arsenikhaltigt hälsovatten endast utlämnas via apotek; "får tillhandahållas allmänheten, försäljes tappadt i flaskor om 200 gram endast å apoteken och mot läkares recept." Instruktionsapoteket Nordstjernan blev generalagent för Rindövattnet.

Instruktionsapoteket Nordstjernan och dess vattenfabrik

Apoteket Nordstjernans innehavare sedan 1875, apotekare Jakob Christian Gottlieb Piltz (1837 – 1894) startade 1878 tillverkning av artificiella hälsovatten och byggde vid sidan

Fig. 6. Nordstjernans mineralvattenfabrik år 1899 vid Birger Jarlsgatan 120 i Stockholm (Bildkälla Stockholms stadsmuseum fotonummer Fa 50525).

av apoteksrörelsen upp en liten fabrik intill apoteket vid Drottninggatan i Stockholm. Hans efterträdare apotekaren Ernst Reuterskiöld fortsatte tillverkningen av mineralvatten såväl som läskedrycker till 1899. Under "Stockholmsutställningen" 1897 omnämndes Instruktionsapoteket Nordstjernan – "som drifver en vatten- och läskedrycksfabrik med betydande omsättning," – som den farligaste medtävlaren till Apotekarnes Mineralvattens Aktiebolag.¹⁴ Från och med 1899 bytte verksamheten form i och med att apotekare Gottfried Nygren konstituerade ett särskilt bolag under namnet *Nordstjernans mineralvattenfabrik* och vattentillverkningen flyttades till nybyggda lokaler med adress Birger Jarlsgatan 120¹⁵ (Fig 6). Konkurrenten mellan de två bolagen pågick sedan till 1916 då en länge diskuterad sammanslagning realiserades,

Den 1 april 1897 tillträdde Theodor Delphin (jmf ovan) som ansvarig för Instruktionsapoteket Nordstjernans analytiska verksamhet, en tjänst som han behöll till 1910.¹⁶ Han lämnade Nordstjernan för att 1912 dyka upp som innehavare av akademiapoteket Kronan i Uppsala. Som analytisk kemist utvecklade Delphin under sin tid på Nordstjärnan ett antal olika metoder, bl. a deltog han på uppdrag av Civildepartementet år 1903 i metodutveckling för kvantitativ bestämning av arsenik i handelsvaror. Med hänvisning till sin analytiska kunskap var han, naturligtvis lämpad att under sin tid på Nordstjärnan utveckla och förestå även tillverkningen av Rindö Arsenik-vatten, ett vatten som apoteket var generalagent för.

Mineralvattnen och Rindöbaden

Mineralkällor var ofta upphov till kurbaden och så blev fallet också på Rindö. Kurorter sågs ju som platser för rekreation framförallt för "societeten". Intag av mineralrikt vatten förskrevs vid bleksot och vistelse i en lugn natur kunde verka läkande vid diagnoser som hysteri och neuroser. Tiden präglades av nationalromantiska värderingar och inte bara *vattenet*, utan, även *havsluften och Nordens tallar* var centrala för hälsan.

Från hösten 1898 drevs verksamheten av bolaget – Rindö Brunn – med säte i Stockholm och instiftat av åtta personer, varav tre var läkare.¹⁷ Aktiekapitalet sattes till minst 200 kkr varav stiftarna tecknade sig för 60 kkr. I september 1902 ombildades etablissemangen till AB Rindöbaden, med ett oför-

ändrat lägsta aktiekapital om 200 kkr (Fig. 7). Dess styrelse utgjordes av bolagets verkställande direktör, notarien J. L. Hedén samt grosshandlarna A. E. Högelin och C. J. Holmer, med grosshandlarna Axel Rosenlund och P. M. Sundström som förste och andre suppleant.¹⁸ I verksamheten ingick en vattenfabrik för tillverkning av på Rindö källor baserade mineralvatten.¹⁹ En läkare knöts till verksamheten liksom en apotekare som skulle ansvara för vattenfabriken.

Efter bara några år gick emellertid verksamheten i konkurs och den fasta egendomen som ingick i brunns- och badorten Rindöbaden erbjöds till försäljning på exekutiv auktion redan i mars 1905.²⁰ Köpare var grosshandlare och styrelsesuppleanten Axel Rosenlund (firma Olsson & Rosenlund) som i eget namn inropade fastigheten för 164 000 kr. Efter konkursen 1905 fortsatte tillverkningen av arsenikvattnet i grosshandlare Axel Rosenlunds regi och med en apotekare Karl Niklasson, som föreståndare för själva tillverkningen. Medicinalstyrelsen förordnade samtidigt apotekaren, fil. dr K. G. Kuylenstierna som kontrollant av vatten och tillverkning.²¹

Fig. 7. Aktiebrev i AB Rindöbaden utställt på J. L. Hedén (Bildkälla A. Lindeke).

Herrar vattenkontrollanter – sin tids influensers

Ovan nämndes Döbelius och Lindberger som kontrollanter och kvalitetgaranter för Ramlösa- respektive Ronnebyvattnen. Vad gäller Rindö *arsenik*-vatten så uppges den tidigaste kontrollanten vara Professor K. A. Mörner, medan hans företrädare Professor F. L. Ekman, garanterade det naturliga järn-vattnet, som ursprungligen hade analyserats av professor August Almén. Vilka var nu dessa herrar kontrollanter?

Vi börjar med *August Almén* (1833 – 1903). Almén var medicine doktor och erhöll 1861 en professur i medicinsk och fysiologisk kemi vid Uppsala universitet. Sedan 1872 var han ledamot av Kungliga Vetenskapsakademien. År 1883 – vid tiden för analyserna av Rindövattnet – utnämndes han till generaldirektör för Medicinalstyrelsen. Almén ondgjorde sig över alla dåliga *artificiella* vatten som bjöds ut till försäljning och betonade analysens betydelse.²² Han framförde vid ett tillfälle skarp kritik avseende vatten från sju svenska fabriker. *Summa summarum*, åtta vatten som studerats var mycket dåliga, två var nästan odugliga medan två var helt odugliga. Almén bidrog till grundandet av Apotekarnes Mineralvattens Aktiebolag 1875.

Greve Karl Axel Hampus Mörner (1854 – 1917) utnämndes 1886 till professor i kemi och farmaci vid Karolinska institutet där han innehade Jacob Berzelius' lärostol. Han var KI:s rektor från 1898 och från året innan ledamot av Vetenskapsakademien. Under Mörners tid minskade mineralanalyserna

av hälsobrunnars vatten i omfattning medan den biologiska kemin fick ökad betydelse. Mörner författade många skrifter inom den fysiologiska och farmaceutiska kemin samt mycket betydelsefulla arbeten om svavlets förekomst och bindning till proteiner. Han visade t ex. att aminosyran Cystin ingår i äggviteämnen och 1897 upptäckte han myoglobin,

Fredrik Laurentius Ekman (1830 - 1890) var från och med juli 1870 professor vid Teknologiska institutet – idag Kungliga Tekniska högskolan – i Stockholm och tillträdde tjänst som avdelningsföreståndare för dess kemisk-tekniska fackskola 1878. I hans publikationslista återfinns Meddelande om mineralvattenfabrikationen vid instruktionsapoteket Nordstjernen, samt ett antal kontrollanalyser av dess mineralvattnen.²³

Senare hittar vi Dr A. K. G. Kuylensstjerna (1868 – 1915) som kontrollansvarig av Rindö Arsenik-Järnvatten, som det kom att kallas. Han var apotekare, med filosofie doktorsexamen från Heidelberg och tjänstgjorde under åren 1897 – 1905 som den första läraren i det nya ämnet bakteriologi vid Farmaceutiska institutet. Insikten av renlighet hade nu etablerats och i utbildningen lade man vid denna tid stor vikt på steriliseringstekniken.²⁴

För kontroll och garantier av olika mineralvattens egenskaper framträder således en kår av celebra personer – vetenskapsmän och läkare – vars namn kunde lyftas fram i annonser och marknadsföring i tidningar och journaler. Dessa herrar kontrollanter representerade vetenskaplig auktoritet och de kan i vattensammanhang betraktas som sin samtids influensers.

Arsenik vatten – kurativ effekt eller modefluga?

Arsenik i allmän bemärkelse, förknippade man vid förra sekelskiftet väl gärna med råttgift (hvitt råttepulver). Historiskt har dock några arsenikföreningar – främst arsenikoxid – i noga bestämda doser använts vid ett antal sjukdomstillstånd – nerv- blod- och hudsjukdomar och vid "hetsiga febrar".²⁵ I hemmets läkarebok av 1903 års upplaga, anges att "medicinbehandling bör vid neurasteni [nervsvaghet] ställas principiellt så mycket som möjligt i bakgrunden. Järnmedel och i vissa fall arsenik kunna hos blodfattiga patienter vara af nytta."²⁶

Att t ex brunnsdrikning gav ett mineraltillskott av järn, magnesium och eventuellt arsenik, som kunde vara till nytta för många "bleksiktiga", skall inte förnekas, men brunnsdrikningstidens flora av "nyttiga" indikationer var med dagens kunskap allt för yvig. Härvidlag skiljde sig inte de överdrivna sanningarna om Rindövattnen från de man såg hos andra brunns- och kuretablissemang. Den medicinska informationen var i samklang med sin tid och helt tillåten.

Rindö arsenik-vattens levnadssaga blev kort jämfört med den för Ronnebyvattnet, vilket avregistrerades som läkemedel först den 1 oktober 1950. Under 1900-talets första hälft höll traditionen liv i en rikhaltig flora av sk stärkande medel – tonika – med tillsats av oorganisk arsenik. Vid en titt i läkemedelsdatabasen FASS finner man att hela 62 arsenikinnehållande tonika och vitaminpreparat försvann ur läkemedelssortimentet först under åren 1943 – 1960.²⁷ Senare tids forskning har begränsat arseniktrioxidens användning till cancerterapi, där man visat att intravenös tillförsel av arseniktrioxidlösning kan fungera som cytostatikum vid behandling av vissa cancerformer.²⁸

Arsenikens oförtjänta rykte som ett effektivt tonikum kunde till slut beläggas, men de naturliga arsenikvattnen från Tyrolen dricks fortfarande.

Björn Lindeke

Referenser

För tiden från 1884 och framåt visade sig bl. a Svenska dagbladets digitala arkiv vara en utmärkt informationskälla.

¹ Nordisk familjebok 1905, *Brunnsdrikning*, Uggleupplagan, 4 s. 357 – 358.

² Alf Åberg 1957; *Ramlösa – En hälsobrunns historia under 250 år*, Ramlösa

³ SvD 1903-04-08, Kurmedel s. 10.

⁴ Vattnet från källan i Levico innehåller 3,9 g järnsulfat, 8,6 mg arseniksyrlighet och 47,4 mg kopparsulfat per liter.

⁵ <http://runeberg.org/akisoff/>

⁶ A. J. Rosenberg 1885, Rindö Järnvatten *Hygiea* 3, Sthlm, sid 196 – 208.

⁷ SvD 1885-02-26, Rindö brunn, s. 2.

⁸ SvD 1898, se not 4.

⁹ SvD 1897-08-04 Från badorterna, sid.4

¹⁰ <https://sok.riksarkivet.se/Register/Vardomsorg/460>

¹¹ SvD 1899-12-01 Rätt att försälja arsenikhaltigt järnvatten, s.2

¹² SvD 1900-07-09, Parisbref – Sverige i kongresspalatset, s. 3.

¹³ SvD 1903-04-14 Arsenikvattenberedningen vid Rindö brunn, s. 3.

¹⁴ A. Hasselgren 1897, *Utställningen i Stockholm 1897*, Stockholm s.423.

¹⁵ <https://sok.riksarkivet.se/agent/CfUS5R8ILqohyafjOPmR91>

¹⁶ Alfred Levvertin, C.F.V, Schimmelpfennig, och K. A. Ahlberg, 1910 – 1918, *Sveriges Apotekarhistoria*. Stockholm, sid. 362 - 363 .

¹⁷ SvD 1898-10-24, Rindö brunn övertages af ett bolag, s. 3.

¹⁸ SvD 1902-12-05, Nya bolag s.6.

¹⁹ SvD 1903-02-01, Det nya Rindöbaden, s. 4.

²⁰ SvD 1905-03-01, Rindöbaden såldt executivt, s. 4.

²¹ SvD 1905-11-29 Tillverkning av arsenikjärnvatten, s. 5.

²² August Almén 1874, Jämförelse mellan naturliga och konstgjorda helsovatten, sådana de i handeln förekomma, *Uppsala läkareförenings förhandlingar*, Bd 4, Uppsala.

²³ Fredrik L. Ekman, *Hygiea*, Bd 41, 1879, s. 184–195; Bd 43, 1881. Sthlm, s. 191–201, m.fl.

²⁴ Stig Ekström och Bengt Danielsson 1987, Den farmaceutiska utbildningens historia i Sverige, *Acta Univeritatis Upsaliensis* 55, Uppsala, s.79 – 80.

²⁵ John Lindgren, 1918, *Läkemedelsnamn: ordförklaringar och historik*. Lund, s 21 – 23.

²⁶ Julius Lagerholm, 1903, *Hemmets läkarebok*, Stockholm, s.589.

²⁷ [Substans – FASS Vårdpersonal](#)

²⁸ Se not 27

Detalj av aktiebrev AB Rindöbaden (Bildkälla A. Lindeke).

Apoteket Svanen i Lund – en uppdatering

I början av 2021 tog Apotekarsocieteten (APS) beslutet att vi inte kan ta emot inventarier från Apoteket Svanen utan det beslutades att vi överläter de inventarier som stipulerades i tidigare apoteksinnehavaren Uno Nordholm 1969 till Apotekarsocieteten (APS). Det framgår av hans donationsbrev att om inte APS kan ta emot donationen så skall den stanna i Skåne. Ett "Överlåtelsebrev" utfärdades av APS jurist initierat av vår tidigare VD Karin Meyer.

Under försommaren och sommaren har ett antal videomöten hållits med representanter för Apoteket AB, Kulturen (och därmed Region Skånes medicinhistoriska samling), Sydsvenska Medicinhistoriska Sällskapet, Svanens vänner samt byggentreprenörer. Apoteket AB:s nya planer innebär en "180 graders sväng" jämfört med nedläggningsbeslutet från maj 2019. Den 9 september hölls ett möte på apoteket Svanen för att på plats gå igenom projektplanen och vad den innebär rent fysiskt och praktiskt för den historiskt värdefulla inredningen. Även Sydsvenska och Skånes Tidningar var på plats vilket finns att läsa på nätet. Planerna för renoveringen av apoteket Svanen gicks igenom. Start sker i vecka 39 och ombyggnationen planeras vara färdig under vecka 49 – i år! Planeringen kan komma att behöva ändras beroende på komplexiteten. Genom anslag bekostas större delen av renoveringen och Apoteket AB står för resten. Genom att sektionera de delar där arbete pågår ska apoteket hållas öppet hela tiden. Arbeten som genererar damm som uppbrytning av golv kommer att genomföras mellan kl. 18 – 22. Av intresse för Apotekarsocieteten är att man nu har bestämt sig för att bevara inredningen om än i ombyggd version. Golvet kommer att ersättas med ett kerami liknande material, se bild 1.

Golvförslaget

Fronter och intarsior kommer att bevaras, restaureras och återanvändas. Recepturdiskan kommer att återanvändas i delar även om de delar som kunderna inte ser moderniseras.

De flesta ståndkärlen kommer att vara kvar på apoteket efter renoveringen men ägs då formellt av SMHM. De 126 ståndkärl som inte får plats i den nya mindre officindelen kommer att skänkas till Region Skånes medicinhistoriska samling. Se bilderna 2, 3 och 4. Ett dokument kommer att skickas till Apotekarsocieteten för påskrift av vår VD Robert Kronqvist som reglerar denna överlåtelse.

Nils-Otto Ahnfelt

Bild 2. Ståndkärl som kommer att placeras i Region Skånes medicinhistoriska samling, del 1.

Bild 3. Ståndkärl som kommer att placeras i Region Skånes medicinhistoriska samling, del 2.

Bild 4. Ståndkärl som kommer att placeras i Region Skånes medicinhistoriska samling, del 3.

Karl Persson/Karl Pettersson alias helbrägdagöraren Nybo-Kalle 1863 – 1915

Kloka gummor och gubbar fanns det gott om i socknarna på landsorten förr. En del var rena humbugen annat fanns det beprövad erfarenhet kring. Ola Flink har sammanställt historien om Nybo-Kalle och som han också presenterade i ett seminarium i Nyhammars Folkets Hus vid årets Dan Andersson-vecka.

Kloka gubbar och gummor

Kloka gubbar och gummor har alltid funnits som med egna huskurer som smörjelser, dekokter och magiska ritualer sökte avhjälpa folks sjukdomar. Ibland i brist på läkare men oftast som en del i äldre folketro. Den folkliga läkekonsten och skolmedicinen har ett gemensamt ursprung i 1700-talets och det tidiga 1800-talets Sverige. Dåtidens läkare och apotekare baserade sitt arbete på praktiska erfarenheter och ofta med en blandning av folketro och trossatser från vitt skilda håll och tider. Nils Rosén, som var kungen Fredrik I:s livmedikus och adlades von Rosenstein 1762, var en stor auktoritet på det medicinska området och skriver om sin nytta av gamla huskurer: *Jag har kiändt en bonde, som gjorde många härliga Curer, ... Af honom, så wäl av som andre, har jag mycket lärdt, och jag önskade ha tillfälle at resa landet omkring, at inhämta mer sådan kunskap.*

En skillnad mellan läkarna och de folkliga botarna var synen på magins roll, men länge använde även de skolade läkarna mer eller mindre magiskt och rituellt präglade behandlingsmetoder och medikamenter men som succesivt rensades bort.

Karl Persson alias Nybo-Kalle

Nybo-Kalle (Karl Persson/Pettersson, båda efternamnen förekommer) var torpare i Ludvika-trakten och en vida känd helbrägdagörare med en stor kundkrets och var dessutom synsk och anlidades därför för att återfinna bl a bortsprungna kreatur och gömda pengar.

Nybo-Kalle bodde till en början i Stenberget som ligger

nära Nyhammar järnvägsstation, cirka tre mil nordväst om Ludvika. Senare flyttade han till Aspslätten i närheten av Grangärde där även Dan Andersson bodde. Dan Andersson kallade Nybo-Kalle för konungen bland trollgubbar och hade honom som förebild i sin bok "Det kallas vidskepelse" under namnet Karigo och fascinerades av hans magi. Otaliga är historierna om hur han botade sina patienter från olika åkommor, inte sällan med schamanistiska inslag och magi och medikamenter, som han själv tillrätt eller köpt på apoteket.

Ryktet om Nybo-Kalle spred sig inte bara i Grangärde Finnmark och i Ludvika utan även i hela Skandinavien och folk vallfärdade till Stenberget, ibland burna på bårar, för att få bot för sjukdomar som läkarna inte klarade av. Långa köer väntade på gårdsplan och folk inhystes inte bara i gårdens lada och utan även i grannars lador i väntan på behandling. En torpare slutade arbeta i skogen för att med bättre förtjänst köra patienter från Nyhammars järnvägsstation till Stenberget. Kunderna kunde både vara förmögna såväl som fattiga och han tillämpade en form av "frivilliga" ersättningar baserat efter betalningsförmåga.

Verksamheten fick i början av 1900-talet en sådan omfattning att det inte bara väckte allmän uppmärksamhet utan även hos läkarna, vilka i Nybo-Kalle såg en konkurrent och ansåg att Nybo-Kalle ägnade sig åt kvacksalveri. Han sålde även medikamenter som han tillredde själv men var baserade på apoteksprodukter och bröt därmed mot apotekens ensamrätt till läkemedelsförsäljning. Å andra sidan fick apoteken sälja stora kvantiteter till honom med förjänt.

Helbrägdagöraren Nybo-Kalle i kretsen av patienter vid Stenbergets gård (Vykort - Nybo-Kalle vid krysset).

Nybo-Kalle

Provinsiälläkarens brev till Kungl Medicinalstyrelsen
Nybo-Kalles verksamhet föranledde förste provinsiälläkaren Gustaf Vindahl att i ett brev uppmärksamma Medicinalstyrelsen på detta.

Kungl. Medicinalstyrelsen den 25 juli 1908.

Å en lägenhet, Stenberget, vid Nyhammars station i Grangärde socken, Kopparbergs län uppträder för närvarande en kvacksalvare, torparen Karl Pettersson, gemenligen kallad Nybo-Kalle. Genom utspridande af de i i dylika fall vanliga historierna om "lyckade kurer" samt andra vidunderliga berättelser om beskydd af högt stående personer, "sjätte sinnet" och dylikt har han en tid dragit till sig hopar af godtroget folk. I denna taktik ingår, att han själf måste tillblanda de av honom använda läkemedlen, som han till de besökande försäljer, emedan han för "rådfrågningar" endast begär ett ringa belopp.

Af honom och hans utskickade hafva från en del apotek i länet ideliga rekvisitioner gjorts dels av medel i vanliga fall avsedda för utvärtes bruk dels invärtes medel av olika slag, särskildt en del droppar såsom Halls droppar (Aether spir. och T:a lavendulae), sammansatta kinadroppar, moderdroppar (T:a antihysterica), Tillydroppar (Oleum sulphurat. terebinth.). Läkemedlens hopblandning och distribuering verkställs av honom själf i hans stuga.

Då de kringliggande apoteken i länet, med uppmärksamhet på de av honom rekvirerade varornas mängd och beskaffenhet samt särskildt den omständigheten, att medel för utvärtes av honom inköpas endast under villkor att samtidigt betydande kvantiteter "droppar" utlämnas, i allmänhet avstått från delaktighet i denna rörelse och därmed förenad vinst, har samma kvacksalvare med framgång vändt sig till åt andra håll och, enligt hvad vid påfordran kan bevisas, särskildt sedan rätt lång tid till apoteket Phoenix i Stockholm och nu senast till apoteket i Västanfors. Sålunda uppgick ensamt under sistlidne juni månad priset på till honom från nämnda Stockholmsapotek för järnvägsefterkraf expedierade varor till över ett tusen åtta hundra kronor (motsv c:a 100 000kr i dagens penningvärde, min anm).

Sedan, enligt hvad för mig blivit bekant, medlem af apotekarsocietetens direktion blivit därpå uppmärksamgjord, har denna trafik från Phoenix upphört, men skall under denna månad sådan pågå från Västanfors.

Dessa apoteksinnehavare eller föreståndare kunna icke vara ovetande om, att verkligt behof av läkemedel kan tillgodoses från apotek i orten och näppeligen sakna kännedom om, hvad sorts hantering de härvid ägna sig åt, och då dylik rörelse torde stå i strid med gällande författningar och apotekens behöriga skötsel, får jag vördsamt anmäla förhållandet till den åtgärd Kungl. Styrelsen kan finna skäligt vidtaga.

Undertecknat av Förste provinsiälläkaren Gustaf Vindahl.

Apoteket i Västanfors svar

Kungl Medicinalstyrelsen anmodade strax därefter apotekaren i Västanfors att förklara sig angående denna skrivelse.

Apotekaren Rudolf Malmberg svarade den 24 augusti 1908:

Till

Kungl Medicinalstyrelsen

Med anledning af en mig denna dag skrivelse få jag här avgifva följande förklaring.

Under senare hälften af Juli månad detta år har från härvarande Apotek, till Karl Petersson i Nyhammar afsändts tre

Till Nyhammars järnvägsstation anlände Nybo-Kalle med försvarliga mängder brännvin och vin. (Vykort 1910).

sändningar av Borsalva, Kamferolja, Kamferliniment, Såpsprit, Rabarbersyrup och Tillydroppar, dessutom har af en person härstädes inköpts, i tvänne omgångar samma varor, hvilka jag numera misstänker afven afgått till nämnde Peterson, men då de inköptes varorna hade jag ingen anledning misstänka detta, då denna person ofta brukar requirera medicin för härvarande Bruks räkning.

Några droppar har Petersson ej härifrån erhållit, men jag har jag låtit mig berättas att Petersson genom utskickade låtit å många Apotek i småposter inköpa droppar och i detta ärende har Petersson de senaste dagarna i Juli varit i Stockholm, med hvad resultat är mig obekant.

Peterson har personligen äfven varit här för att köpa medicin, men han nämnde hvem han var nekades han för att köpa för ett enda öre. Som möjl

Att jag genom dess sändningar begått något olagligt eller stridande mot gällande författningar kan jag ej inse, utan har jag efter bästa förmåga alltid sökt sköta detta mig tilldelade Apotek så samvetsgrant som möjligt, hvilket ju äfven visitationsprotokollen härifrån visar.

Wästanfors d. 16 Augusti 1908

Rudolf Malmberg

Apotekare Malmberg två sina händer!

Ärendet visavi apoteket i Västanfors lämnades efter Malmbergs redogörelse utan åtgärd av Kung. Medicinalstyrelsen.

Vad var det Nybo-Kalle köpt

De medel som namnges och utlevererats från apoteket i Västanfors är samtliga medel avsedda för utvärtes bruk och används i samband med värk i leder och muskler, eksem, sårbehandling och olika utslag. På det hela taget ganska harmlösa medel. Tillydroppar var även det avsett för utvärtes bruk och kallas även för Svavelbalsam med terpentin och användes mot eksem och andra hudsjukdomar.

Hänvisningen till att Malmberg inte sålt droppar för ett enda öre som det står i brevet refererar till det utbredda missbruk som florerade vid den här tiden av diverse apotekstillverkade droppar, som vid den här tiden kunde inköpas på apotek utan egentlig mängdbegränsning, Flertalet av dessa droppar var sprithaltiga och det var därför de kom att missbrukas då tillgängligheten av brännvin från utskänk-

ningsställen på landsbygden var begränsad eller inte alls förekom. Apoteken blev därmed en form av lokalt systembolag i vissa delar av landet, särskilt i Norrland och företeelsen kom att benämnas "Droppkrögeriet". Hoffmans droppar var i särklass det medel som kom att missbrukas mest. Dropparna består av tre delar stark sprit och en del eter. Normal dosering är 10-20 droppar på en sockerbit som kramplösande och upplivande medel, men kunde köpas i stora kvantiteter. Etern bidrog till upprymdheten och missbrukades inte bara i Sverige. På vissa norrlandsapotek kunde försäljningen av Hoffmans droppar utgöra en stor del av omsättningen, kanske upp mot 10-20%.

Länsmannens stämning av Nybo-Kalle

Även om ärendet rörande apoteket i Västanfors lämnades utan åtgärd av Medicinalstyrelsen hade länsmannen Rudolf Murelius, sannolikt efter ett påpekande av Medicinalstyrelsen, inlämnat en stämning mot Larsnils Karl Pettersson (dvs Nybo-Kalle) och en första förhandling hölls den 4 november 1908 "ang obehörigt utöfvande av läkarekonsten mm".

Nedan följer en något förkortad version av det handskrivna protokollet från domboken avs stämningen.

Åklagaren Rudolf Murelius lämnade inledningsvis för tingsrätten en bakgrund till stämningen där han bl.a. nämnde att svarande i sitt hem tog emot en mängd personer, uppgående vissa dagar till omkring hundra, vilka sökte bot för sjukdomar och att svaranden därvid utövade läkarevård och försålde läkemedel utan att därtill vara berättigad. Dessutom hade detta skett i stor omfattning men dock varit störst under senaste året.

Svaranden (dvs Nybo-Kalle) medgav att åklagarens uppgifter var riktiga med den ändring att det icke varit någon större tillströmning förrän omkring fjorton dagar före julen 1907.

På åklagarens fråga vilken medicin svaranden huvudsakligen använde angav han att han huvudsakligen använde liniment för yttre och droppar för inre bruk. På åklagarens fråga om dropparna huvudsakligen bestod av brännvin eller vin genmälde svaranden att så icke var fallet, men i vissa slag av droppar ingick brännvin och vin.

Därefter berättade åklagaren att han på Nyhammars station förskaffat sig kännedom att till svaranden under juni, juli, september och oktober 1908 anlant tillsammans 520 liter brännvin och 260 liter vin med ngt varierande kvantiteter resp månad.

Tillfrågad om nämnda kvantiteter brännvin och vin mottagits av Nybo-Kalle svarade han att han icke kunde yttra sig om myckenheten förrän han granskat sina fraktsedlar.

Åklagaren yrkade jämväl för olaga försäljning av brännvin och begärde uppskov för vidare utredning och bevisning.

Förhandlingarna återupptogs den 2 december 1908 varvid svaranden medgav att de uppgivna kvantiteterna var korrekta samt uppgav att berörda vin och brännvin av svaranden använts för tillredande av medikamenter, som svaranden utlämnat till allmänheten med undantagande av sex liter brännvin, av vilka svaranden och hans bröder förtärt fem liter och en liter utlånats till arbetaren Albert Säfström, som han dock ännu inte återlämnat. Vidare angav svaranden att i samtliga medikamenter, som svaranden försålt, ingick vin och brännvin i olika mängder, dock högst ett och halvt brännvinsglas brännvin och lika mycket vin i ett halvstop medicin och att medikamenterna bestod förutom av

Nybo Johan Persson 1854.
Kalles äldre bror var behjälplig med att bli hacka granskott som han bar hem från skogen. Grankåda och säkert andra "produkter" som fanns i naturen fraktade han hem till Kalle.

sprit olika slags droppar som rabarbersirap, kinadroppar, Doktor Halls droppar, röda moderdroppar och någon gång järndroppar och att medikamenterna endast bestod av brännvin och nämnda droppar i olika mängder beroende på beskaffenheten hos olika sjukdomar mot vilka de utlämnades. Vidare angavs att han bara utlämnade medicin till sådana personer som han utfört vederbörlig undersökning befunnit vara sjuka och med angivande av högsta mängd på ett halvstop eller tvåhundra gram.

Åklagaren hänsköt målet till rättens prövning och att utslag skulle meddelas vid tinget slut.

Häradsrätten ville dock utreda frågan vidare och beslut skulle meddelas vid första allmänna sammanträdet under instundande års lagtima vårting. Detta inföll 17 februari 1909.

Utslaget blev att Larsnils Karl Pettersson (Nybo-Kalle) dömdes för olaga läkemedelsförsäljning enligt Kungl. Maj:ts Medicinalförfattningar av 1688 (min kommentar: apotek hade enligt denna förordning ensamrätt till tillverkning, distribution och försäljning av läkemedel) och enl KF försäljning av brännvin och vin böta femtio kronor och betala för en försäljningsavgift för brännvin, och vin på 56 kr och 25 öre. Böter och avgift skulle till två tredjedelar tillfalla länsmannen och till en tredjedel Grangärde sockens fattigstuga.

Stämningen avseende "obehörigt utövande av läkarekonsten" nämndes inte domslutet och ogillades sålunda vilket medförde att Nybo-Kalle friades och kunde fortsätta denna verksamhet.

Partihandelssprit

Nybo-Kalles inköp av de stora kvantiteterna av sprit och vin (520 resp 260 liter som stämningen avsåg) verkar ju märkligt mht till de stränga restriktioner som brännvinsförsäljning de omgavs av i detaljistledet. De regler som omgärdade försäljning av sprit och vin gällde i första hand utminuterier (från bränneribolag) och utskänkning (på gästgiverier och motsv). Därutöver fanns även sk partihandel. Vid minuthandel så var minsta kvantitet 1 liter brännvin och vid utskänkning på plats fanns ingen nedre gräns. Sedan tillkom en rad specialbestämmelser om lagad mat, öppettider, plats etc. Utskänkning och utminuterier krävde kommunalt tillstånd

Nybo-Kalle var morfar till Nybo-Hilda, som i sin tur var mormor till Unicornis redaktörs styvfar.

och speciellt i Norrland var till stora delar ett förbudsområde och torrlagt. Allt för att värna om befolkningens hälsa. Detta ledde självklart till uppkomsten av alternativa missbruksformer, t ex de droppar apoteket kunde tillhandahålla.

Men partihandelssprit kom här att spela en stor roll. En enskild person hade rätt att från utminuteringsställe, vanligen bränneribolag, göra inköp av stora partier sprit, från 1855 var dock minsta mängd 60 kannor (1 kanna = 2,62 liter) dvs 157,2 liter, vilket senare höjdes till 250 liter. Man antog sannolikt att så stora mängder skulle användas i något kommersiellt syfte. Det var dock strängeligen förbjudet att delas upp och säljas i mindre kvantiteter (sk salning).

Man tycks inte ha behövt ngt tillstånd eller redovisa varför man inköpte sk partihandelssprit och Nybo-Kalle kunde utnyttja detta förhållande. Han blandade spriten med diverse droppar för tillredning av medikamenter och på det sättet kringgick han salningsförbudet.

Nybo-Kalles medikamenter

Förutom de utvärtes produkter som nämnts i apoteket i Wästanfors redogörelse till Medicinalstyrelsen tar provinssiäläkaren i sitt brev upp olika droppar som Nybo-Kalle använde vid tillredning av sina medikamenter som nämns också i stämmningsprotokollet

1. *Kinadroppar*. Ett spritutdrag av kinabark (Cinchona-släktet från Sydamerika), där den aktiva komponenten är kinin, som är febernedsättande och mot används mot malaria

2. *Doktor Halls droppar* är en blandning av tre olika sprithaltiga droppar, aromatiska bärnstensdroppar, aromatiska lavendeldroppar och Hoffmansdroppar (3 delar stark sprit och en del eter). Användes som upplivande, kramplösande vid konvulsioner t ex vid nervchock. Kallas även för "munt-rande droppar"

3. *Röda moderdroppar*. Antingen avses Dörrjes moderdroppar (bl a ingick opium, bävergäll, dyvelsträck och hjorthornssprit/alt.-salt) eller Tinctura antihysterica (Opium och bävergäll blandat med dr Halls droppar. Det latinska benämning Tinctura antihysterica anger användningsområdet. Dörrje avser arkiatern Du Rietz, som var drottning Christinas livläkare.

4. *Järndroppar*, järnklorid upplöst i sprithaltig lösning användes vid järnbrist, stärkande.

5. *Rabarbersirap*, som inte är några droppar med sprit utan ett vattenextrakt med socker, användes som laxermedel och man avser här rot av kinesisk rabarber som var en dyr och en mkt högt skattad växt drog. I mindre doser användes den som aptitretande och tack vare sin halt av tanninglykosider även som stoppande läkemedel.

Utan tvekan var Nybo-Kalle väl förtrogen med olika apoteksvaror och dess användning. Detta i kombination med en stark personlighet, psykologi och god människokänedom gjorde att han var mycket uppskattad och fick ett rykte om sig att vara en riktig Trolldoktor, som Dan Andersson kallade honom. Hans tillgång till sprit och vin var säkert uppskattad av kunderna även om de var spetsade med olika typer av "droppar" från apoteket. Kanske gjorde han egna spritutdrag av olika lokalt befintliga örter och växtdelar (t ex fick Nybo-Kalles bror samla granbarr som hackades och extraherades med sprit för att göra ett munvatten mot skörbjugg, som yttrade sig som sår i munslemhinnan. Granskott innehåller C-vitamin), vilka han sålde vidare till sina kunder. Att han var uppskattad och eftersökt för sin förmåga att bota/lindra sina kunders besvär får man anta vara korrekt. De tinkturer i sprit och vin han försålde var säkert en uppskattad del av hans praktik.

Förutom de medikamenter som nämnts tidigare finns några av Nybo-Kalles recept bevarade t ex Nybo Kalles Hopkok, Nybo Kalles Liniment (två olika recept), Farmors Liniment innehållande kamfertinktur bolmörtsolja och stinksprit etc etc.

TislaTasla var en annan produkt som nämnts i dokument från Nybo-Kalles verksamhet, som hade användts som ett milt laxermedel men användes mest som ett uppskattat godis till barn och utgörs av det söta fruktköttet i frukten från trädet Cassia fistula. Tisla Tasla eller Tissel Tassel är en förvrängning av det latinska namnet.

Efter domen

Hur domen mot Nybo-Kalles 1909 påverkade hans möjligheter att införskaffa apoteksvaror är oklart. Kanske använde han sig av bulvaner, som tidigare, för inköp av apoteksvaror på andra orter, men i närområdet var det nog inte så enkelt. Om hans inköp av partihandelssprit också påverkades är oklart, men ingenting i domen antyder att han fick något förbud mot inköp av partihandelssprit.

Nybo-Kalle flyttade efter en tid till Aspslätten som ligger avsevärt längre bort från järnvägsstationen i Grangärde och mer otillgängligt och detta påverkade säkert både kundtillströmningen och varuhanteringen, men han fortsatte sin verksamhet där.

Nybo-Kalle dog 52 år gammal 1915.

Ola Flink